

Cues per demanar oli i altres aliments bàsics a Barcelona durant la Guerra Civil. / BRANGULÍ - ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

Darreres notícies de la rereguarda

La tensió política, les penúries i l'activitat criminal de 1937 a 1939 a Barcelona suren en tres llibres

Carles Santacana

Nos hemos pasado veinte años inculcando a las masas la rebeldía, la desobediencia y ahora de golpe y porrazo no les podemos exigir que sean obedientes y disciplinados", deia un membre del comitè regional de la CNT davant l'exigència que els seus militants tornessin les armes després dels Fets de Maig de 1937. I era veritat: la clau de volta del canvi que estaven vivint era justament aquesta, l'acatament de les normes pactades en

els governs antifeixistes. Començava una nova etapa en la vida de la rereguarda republicana que ha estat poc estudiada des del punt de vista polític.

De manera recurrent, la Guerra Civil de 1936 torna a ser protagonista, en massa ocasions per repetir tòpics o per extreure'n suposades lliçons històriques, habitualment massa partidàries. Encara que s'ha escrit molt, sempre queden qüestions pendents, sobretot d'una anàlisi rigorosa, més encara quan els darrers anys s'ha posat molta documentació a l'abast. Aquest

és el fil conductor dels llibres acabats de sortir de José Luis Martín Ramos (*Territori capital*) i Federico Vázquez (*Anarquistas i baixos fons*), ambdós publicats per L'Avenç, i el de Pelai Pagès (*Justicia i Guerra Civil*, a Base), molt diferents quant a objectius però que ofereixen noves i documentades mirades.

L'aportació principal es podria resumir en la voluntat de respondre a preguntes poc o gens formulades amb documentació inèdita o poc treballada. En el cas de Martín Ramos, una de molt genèrica i

que inclou un munt d'interrogants: què va passar a Catalunya des del maig de 1937 al gener de 1939? Podria semblar una *boutade*, però la realitat és que la historiografia ha dedicat molt poc esforç a explicar-ho, i s'ha centrat molt en els primers mesos de la guerra. En el cas de Pagès i Vázquez, els interrogants són amb relació a la justícia en una època tan especial: com es va administrar justícia? ¿Hi va haver continuïtats en el poder judicial i en les relacions amb la criminalitat més o menys política? PASSA A LA PÀGINA 2

Azaña i Companys passen pel costat d'un tanc blindat construït a Catalunya per les Indústries de Guerra. / ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

VE DE LA PÀGINA 1

Encara que sembli mentida, no hi ha un relat polític mínimament establert sobre la Catalunya posterior als Fets de Maig de 1937. En moltes ocasions la historiografia fa un gran salt en què els fets bèl·lics prenen un protagonisme absolut, especialment amb la Batalla de l'Ebre i l'ofensiva final sobre Catalunya. El llibre de Martín Ramos corregeix aquesta tendència. De fet, el seu *Territori capital* és la segona part de *La rereguarda en guerra* (2012), que va dedicar als primers mesos del conflicte. Fonamentat en un ús generós de fonts de procedències molt diverses, des dels anomenats *papers de Salamanca* als arxius de la CNT a Amsterdam, el veterà professor explica el protagonisme que va prendre la guerra en una societat que cada cop la vivia més a prop, quan va deixar de ser cosa dels que voluntàriament s'enrolaven en les milícies, o dels més polititzats.

La guerra es feia present de moltes maneres, des dels bombardeigs a les lles oficials, des de l'arribada massiva de refugiats a les dificultats per menjar. Però tot això s'havia de gestionar, i per tant hi ha una dinàmica política interessant de ser explicada, encara que no tingui els aires d'epopeia de l'estiu i la tardor de 1936. Administrar políticament mentre s'anaven acumulant derrotes al camp de batalla era molt difícil, i els grans actes d'afirmació política van anar desapareixent. La desfilada a Barcelona, el 28 d'octubre de 1938, de les Brigades Internacionals va ser la darrera vegada que es va veure gent en un acte de masses. Com diu Martín, va ser "un miratge", perquè la desmoralització i la desmobilització es generalitzaven. Arran d'aquests nous llibres s'apunten temes específics de gran rellevància que enriqueixen la mirada sobre el període.

► **CNT-ERC-PSUC: TRIANGLE EXPLOSIU**
La primera conseqüència política dels Fets de Maig de 1937 va ser la sortida de la CNT del govern de la Generalitat. A partir d'aleshores, els dos principals agents polítics van ser ERC i PSUC, que compartien govern alhora que pugnaven per l'hegemonia. Josep Tarradellas i Joan Comorera personificaven, respectivament, aquests lideratges contraposats. No obstant això,

Martín Ramos crida l'atenció sobre el paper de la CNT, que tot i estar fora del govern seguia tenint un paper molt rellevant. La presència de les tres organitzacions va derivar en un joc triangular en què les aliances podien canviar en funció de les circumstàncies. ERC i PSUC eren el front governamental davant d'una CNT fora de joc, però a vegades PSUC i CNT podien representar un bloc obrer davant d'una ERC considerada representació política de

de sernos útil". És clar que els també membres d'ERC Jaume Aiguader o Ventura Gasol eren conceptuats negativament. Però el gran dimoni era el PSUC i els seus dirigents. Comorera era "enemigo declarado de toda democracia. Odia con toda su alma la CNT-FAI".

► **L'ERROR ANARQUISTA**
Passades unes setmanes dels Fets de Maig, la CNT era fora del govern de la Generali-

tat i del de la República. El món anarquista estava absolutament trabsalvat pel que havia succeït, i profundament dividit davant la necessitat d'acceptar mesures com la dissolució de les patrulles de control. En el comitè regional de la CNT, els qui havien abanderat l'alto el foc van haver de sentir dels seus companys que "las primeras palabras que nos suenan a nuestros oídos son de 'bomberos', 'vendidos'". Els documents interns revelen un doble llenguatge, de suport a les institucions, alhora que "reservar teniéndolas a buen recaudo, todas las posibilidades bélicas"; és a dir, la insurrecció.

Alguns dirigents de la CNT, com Josep Xena, seguien pensant a reactivar la revolució, mentre que altres, com Francesc Igleas afirmaven que "por ahora no podemos ir a otro 4 de mayo, sería desastroso". La desorientació era molt gran, i el comitè regional de la CNT va quedar empatat quan va haver de decidir si entrava en el nou govern Companys; la inclusió de Pere Bosch Gimpera, membre d'Acció Catalana però proposat per entrar al Govern com a independent, va ser l'excusa per acabar decantant-se per no entrar al govern, contrariant així el comitè nacional, que hi apostava com a primer pas per tornar també al govern de la República. Martín Ramos afirma que aquesta posició va suposar un greu error, que sembla ratificat pels protagonistes, que mesos més tard no van perdre cap oportunitat per intentar negociar el retorn a l'executiu. Amb motiu de l'Onze de Setembre de 1938 encara hi insistien, però aleshores el PSUC s'hi oposava.

► **UNA CIUTAT I DOS GOVERNS**

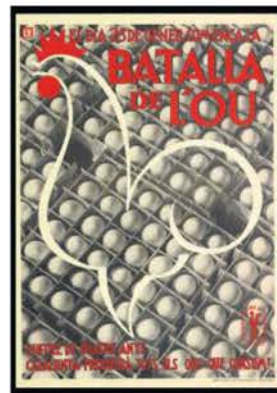
Si bé és cert que els Fets de Maig van significar un debilitament de la Generalitat, el trasllat del govern de la República a Barcelona va accelerar decididament aquesta tendència. El desfavorable curs militar de la guerra va ser l'altre ingredient necessari per afegir arguments a un reforçament del govern de la República que només es podia produir a costa d'empèitir la Generalitat. D'aquesta manera, mesures que inicialment eren provisionals —com el control per part de la República dels serveis d'ordre públic— es van convertir en definitius quan Juan

Augmentava la població de Barcelona (refugiats de Màlaga a l'Estació de França el 1937) i mancaven aliments, que obligaven a campanyes institucionals com la dels ous (a sota).

la petita burgesia. Més encara, en determinats moments ERC buscava la proximitat de la CNT per a la seva particular pugna amb el PSUC.

Encara que no sabem fins a quin punt eren representatius de la visió cenetista, Pagès treu a la llum uns informes inèdits d'un servei d'espionatge de la CNT que reteren la visió sobre els principals actors de la política catalana, la incompatibilitat total amb els dirigents del PSUC i la divisió d'opinions sobre els líders d'ERC. Elaborats a finals de 1937, reflectien que encara creien possibles els acords amb polítics d'Esquerra. Per exemple, ressaltaven les coincidències amb Carles Pi i Sunyer a l'Ajuntament de Barcelona, i per això deien que "es muy conveniente cultivarlo y mantener su simpatía"; igualment, Tarradellas "es elemento que bien trabajado pue-

Negrín, president del govern de la República, es va instal·lar a Barcelona. Martín Ramos relata amb detall els diferents motius de confrontació, des de la dissolució de les indústries de guerra (el ministre Indalecio Prieto va dir que "instal·lado aquí el Gobierno, no tiene, a mi juicio, razón de ser comisión alguna") fins a la dissolució el gener de 1938 del Departament de Proveïments de la Generalitat, quan la República va decidir que assumia la gestió del proveïment de la població catalana.

Les queixes de Companys no van tenir efecte, de la mateixa manera que tampoc les del PSUC, partit que es trobava tenallat entre la defensa de l'autonomia i el suport al govern republicà. Cal dir que la posició del PSUC no va ser entesa pel delegat especial de la Komintern, Palmiro Togliatti, que gairebé assimilava aquella defensa a un suposat separatisme. Però, en canvi, el PSUC ho entenia imprescindible per seguir tenint un paper a Catalunya, com va voler clarificar en una resolució enviada al mateix president del govern espanyol, Juan Negrín, el juny de 1938, en què afirmava que "si la tendència actual contraria a la Generalitat, de liquidació de hecho del Estatuto (...) continúa, el PSU sufriria duro quebranto con perjuicio del propio camarada Negrín y de la política militar que desarrolla".

Les desconfiances estaven molt assentades. Negrín sospitava de qualsevol viatge o contacte internacional de Companys o d'algun membre destacat d'ERC, i vivia l'existència de la Generalitat com una nosa. I de conflicte en conflicte es va arribar a la crisi d'agost de 1938, amb la dimissió dels ministres Aiguader (Treball) i Manuel Irujo (Justícia), no només per defensar l'autonomia, sinó en un context en què volien fer caure Negrín i conformar un govern estrictament republicà. No se'n van sortir, i Negrín va substituir els dimissionaris per Josep Moix, del PSUC, i Tomás Bilbao, d'Acció Nacionalista Basca. Va ser la fi del front popular. ERC va declarar la incompatibilitat amb el PSUC, però tot i això van seguir compartint el govern de la Generalitat.

► ELS ESTRALLS DE LA GUERRA

Més enllà de la dinàmica política, la vida de la població catalana estava marcada pels efectes cada cop més impactants de la guerra. Amb l'única excepció del moment inicial de la Batalla de l'Ebre, totes les notícies del front eren dolentes, i la pèrdua de territoris era constant. Les lleves van arribar a afectar tots els homes entre 17 i 35 anys, uns 475.000. I el càlcul és que el 12% dels incorporats van morir-hi. La intensificació de les crides militars obliga a parlar també dels desertors, calculats en uns 45.000. És obvi que el 1938 hi havia un rebuig difús a la mobilització, ja fos per la por o per motius més o menys polítics, com els dels anarquistes, que consideraven que aquella ja no era la seva guerra.

A la rereguarda, la vida quotidiana es va fer molt difícil, especialment a les ciutats, on molts productes només es podien aconseguir amb un racionament que cada cop servia quantitats més exigües, especialment amb el pa, que va passar dels 400 grams als 200 en dies alterns. Martín Ramos mostra la caiguda en la producció alimentària, que en canvi havia d'abastir una població que es va incrementar el 1938 en 590.000 persones. Miquel Serra Pàmies, conseller de Proveïments, va quantificar en un informe a Companys el dèficit alimentari previst per a 1938: es produïen una tercera part dels ous necessaris, la meitat de la carn i un terç de les mongetes seques.

D'altra banda, la caiguda de Trepmp l'abril de 1938 va suposar l'inici de restriccions elèctriques molt generalitzades. Es va perdre tota la potència hidroelèctrica (que produïa el 75% de l'electricitat; l'altre 25% era de centrals tèrmiques). Els efectes van ser immediats, amb el tancament de bars, cafès i restaurants a partir de les 9 del vespre. Condicionats per la manca energètica, a l'octubre es va decretar jornada intensiva al comerç i oficines fins a les 4 de la tarda, i el desembre deixaven de funcionar els tramvies per falta de fluid elèctric. Les darreres, totes eren males notícies a Catalunya.

L'amistat' entre jutges i anarquistes

Part de la justícia revolucionària es va confondre amb actituds criminals

C. Santacana

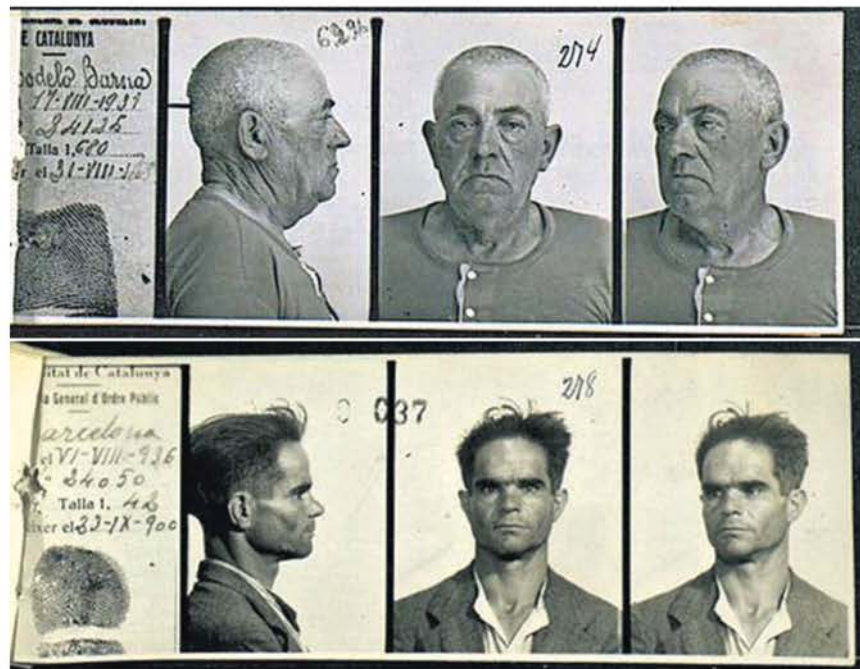
S i el 19 de juliol de 1936 va significar el col·lapse de l'Estat republicà, és lògic que l'administració de justícia se'n ressentís automàticament. Però no es tractava només d'això, i de com s'hauria d'organitzar una justícia revolucionària. Com explica Federico Vázquez a *Anarquistas i baixos fons. Poder i criminalitat a Catalunya (1931-1944)*, per entendre el que va passar les primeres setmanes cal conèixer l'entramat de relacions anteriors entre el món de la justícia, tradicionalment considerat molt pròxim als entorns conservadors, i determinats sectors anarquistes. Sosté Vázquez que durant els anys de la República hi havia un cert pacte de no-agressió entre magistrats conservadors i els anarquistes d'acció, tant per la por dels jutges a

en marxa uns Tribunals de Repressió del Feixisme i uns Jurats Populars per a la Repressió del Feixisme que en bona part jutjaven els militars insurrectes, raó per la qual les sentències eren molt dures, i van suposar 135 condemnes a mort, de les quals es van complir 94. A partir de la constitució del govern d'unitat antifeixista a la Generalitat, el 13 d'octubre de 1936 es va aprovar el decret que creava els Tribunals Populars, nascuts a proposta d'Andreu Nin, conseller de Justícia. Aquests tribunals havien d'entendre en els delictes anomenats "contrarevolucionaris", com per exemple la rebel·lió armada contra els organismes creats per la revolució, l'espionatge, el sabotatge de la nova economia, l'activitat terrorista o les denúncies falses.

Així, els condemnats a mort entre novembre i febrer de 1937 van ser 181,

1937, i el fiscal de la República va interposar querrel·la contra Barriobero, Batlle i Devesa per apropiació indeguda i malbaratament de cabals públics el setembre de 1937.

D'altra banda, Pelai Pagès afirma a *Justícia i guerra civil. Els tribunals de justícia a Catalunya*, que "a partir de 1937 s'imposà una repressió més cerebral, més dirigida des de l'Estat, més centralitzada i crua", que es va concretar en la creació del Tribunal Especial contra l'Espionatge i l'Alta Traïció de Catalunya, que es va posar en marxa el desembre d'aquell any, i en els tribunals especials. S'hi van jutjar casos de droterisme, d'espionatge o del que es considerava alta traïció. De vegades es tractava de simples manifestacions orals d'algú que havia dit que els feixistes entrarien ràpidament a València, o d'altres que duïen algun paper dema-

Fitxes d'encausats pels jutjats del Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. / CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA.

represàlies com perquè compartien l'objectiu de posar fi a la República.

Sigui això cert en més o menys mesura, quan la Generalitat va crear l'Oficina Jurídica l'agost de 1936 —una mena de justícia revolucionària— i la va posar sota la direcció de l'advocat cenequista Eduardo Barriobero, va oferir un instrument fantàstic a uns nuclis anarquistes on es podia confondre una determinada concepció de la justícia revolucionària amb actituds clarament criminals. A partir del seguiment biogràfic d'una desena de membres d'aquests grups d'acció, amb noms coneguts com Aurelio Fernández o Dionís Eroles, i els grups Nosotros o Los Solidarios, l'autor estableix un *modus operandi* ben allunyat dels militants que lluitaven per l'ideal, en què massa sovint es fa difícil distingir "l'anarquista atracador de l'atracador anarquista", diu l'autor.

L'Oficina Jurídica no va arribar als tres mesos, i en paral·lel es van posar

dels quals es van executar 119. Si desglosses les xifres, crida l'atenció l'actitud del tribunal de Lleida, que va dictar 84 de les 181 sentències i va executar 73 de les 119 víctimes. Encara que algunes xifres no estan establertes amb precisió, és evident que la presència de dos fiscals del POUM ajuda a entendre el zel repressor del tribunal lleidatà, que sumava la seva acció a la que havia desenvolupat les primeres setmanes el Comitè de Salut Pública local.

Els Fets de Maig també van tenir les seves conseqüències en aquest àmbit. D'entrada, perquè a conseqüència de la repressió cap a la CNT i la llegalització del POUM, per primer cop hi havia presos antifeixistes. O aquells que ja no tenien protecció política. Alguns dels protagonistes de l'estudi de Vázquez, com Antonio Ordaz, Aurelio Fernández, Justo Bueno, Josep Batlle i Antoni Devesa, van ingressar a la Model a l'estiu i la tardor de

nant la rendició, o alguna carta interceptada sol·licitant ajuda per passar la frontera. El delictes més jutjat era el d'"alta traïció", que incloïa joves que desertaven o el pas clandestí de la frontera, que era una de les conductes que apareixien més reiteradament.

Hi ha documentats 1.409 casos oberts, amb 978 sobreseïments o posades en llibertat i només 70 condemnes a mort, la qual cosa indica que, malgrat el volum de denúncies, se seguia un protocol de defensa i garanties prou correcte. Els Tribunals Especials de Guàrdia també es van ocupar de diversos tipus de delictes, molt en particular contra la venda a preus abusius, l'acaparament i també l'alta traïció. Van dictar 3.113 sentències, amb 292 (16,5%) condemnes a mort. En definitiva, i més enllà d'episodis aïllats, aquestes xifres indiquen que el funcionament de la justícia des de la seva institucionalització va frenar tant com va poder les temptacions d'arbitrarietat.